

Tożsamość narodowa młodych Niemców i młodych Polaków a stosunek do narodów Europy¹

Wiesław Łukaszewski*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, Opole

Barbara Stajniak*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

NATIONAL IDENTITY OF YOUNG GERMANS AND YOUNG POLES AND THE ATTITUDE
TOWARDS NATIONS OF EUROPE

The article reports on two surveys of the influence of activation of national identity on the attitude towards European nations among Polish and German youth. A number of important facts have been established. The first one concerns an almost complete lack (in both surveys) of the influence of experimental manipulation on the attitude of Polish subjects towards European nations and at the same time the systematic effects connected with manipulation among German subjects. An analogous lack of influence has been found in some other studies conducted among Polish grammar school students (Łukaszewski, in print). Secondly, present in both surveys, there is a tendency towards generalised, non-specific attitude of German subjects towards European nations: moreover - as evidenced by cluster analysis - a similar attitude is characteristic of examined subjects. This tendency is not present within the group of Polish subjects; here, the attitude towards others is rather specific, depending on the nation being evaluated - positive for western nations, negative for eastern ones. Moreover, as evidenced by cluster analysis, there are two distinctly different subgroups within the group of Polish subjects. It seems that whereas the German data indicate a mechanism of political correctness as the basis of the attitude towards others (all people are the same, although all of them are rather average), the Polish data indicate a mechanism of referring to stereotyped categories, where the accompanying affective designations are conditioned by West - East geographical criteria.

Dostępne dane polskie pokazują, że stosunkowo wcześniej ukształtowany zostaje stosunek do innych – obcych, odmiennych. W badaniach nad dziećmi 9 i 10 letnimi Weigl i Łukaszewski (1992; por. Weigl, 1994) stwierdzili istnienie wyrazistych różnic w ocenie różnych narodów europejskich, głównie sąsiadów Polski i mniejszości narodowych zamieszkujących Polskę. Szczególnie negatywne

sądy formułowały dzieci w odniesieniu do Romów, Żydów, Rosjan i Ukraińców. W kolejnych badaniach z dziećmi 10 letnimi stwierdzono, że obraz anonimowego przedstawiciela grup narodowych jest silnie zróżnicowany – pozytywny Niemców, negatywny Romów i Żydów (Weigl, 1993). Inne badania pokazały daleko idące podobieństwo poglądów na temat obcych u dzieci i u ich matek, gdy analizowane wskaźniki średnie dla kohort, ale niską korelację poglądów dzieci i ich matek (Weigl, 1995).

Podobne dane dotyczą także polskiej młodzieży. Szereg danych pochodzących od licealistów wskazuje na negatywny stosunek do Żydów, Romów, Niemców, Rosjan, Ukraińców itd. (por.

* Korespondencję na temat artykułu można kierować pod adresem: Wiesław Łukaszewski, Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, ul. Oleska 48, 45-052 Opole lub Barbara Stajniak, Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław.

¹ Badania zrealizowano w ramach programu badawczego (IP 106 016 06) Ksenofobia, stereotypy i uprzedzenia, finansowanego przez KBN.

gają. W pewnych warunkach podzielenie wspólnego systemu znaczeń prowadzi i prowadzić musi nie tylko do solidarności ze swoimi, ale także do przeciwstawiania się innym, a nawet do wrogości wobec innych – tych, którzy tego systemu znaczeń nie podzielają, a więc do obcych.

AKTYWIZACJA TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ I JEJ KONSEKWENCJE

Zakładamy, że tożsamość narodowa jest latentnym stanem świadomości, aktywizowanym w niektórych warunkach. Nie jest pewne, czy tożsamość narodowa może aktywizować się spontanicznie, bez zewnętrznych pobudzeń, wiadomo jednak, że szereg czynników może ją aktywizować (por. Boski, 1992; Łukaszewski w druku).

Zdaniem Boskiego (1992) tożsamość narodowa może być aktywizowana przez kontakt z symbolami istotnymi dla narodu własnego lub (rzadziej) z symbolami istotnymi dla innych narodów. W tym drugim przypadku aktywizowanie własnej tożsamości narodowej jest bardziej prawdopodobne, gdy dotyczy to symboli narodów spostrzeganych jako wrogie. Rekonstrukcja symboli ma czysto empiryczny charakter. Boski (1992; por. Reykowski, 1995) podaje np. że symbolami ważnymi dla Polaków jest np. Jasna Góra, czy Wigilia. Im bardziej unikalne symbole zostają „dotknięte” tym silniejsza powinna być aktywizacja tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa – zdaniem Boskiego (1992) może zostać zaktywizowana także przez obserwację zachowań typowych lub informację o zachowaniach typowych dla własnej grupy narodowej („u nas każdy jest taki gościnnie”, „wy Polacy lubicie się napić”) lub przez zachowania przeciwstawne („my Polacy tak się nie zachowujemy nigdy”, „w Polsce coś takiego nie może się zdarzyć”). Innymi słowy aktywizacja tożsamości narodowej może być efektem pobudzenia czy przywołania autostereotypu podzielanego we własnej grupie. Im bardziej centralnych kategorii tego autostereotypu dotyczy aktywizacja, im bardziej typowych zachowań, tym silniej pobudzona powinna być tożsamość narodowa.

Tożsamość narodowa może być pobudzona przez zagrożenie, krytykę, niezyczliwe gesty wobec własnego narodu, szczególnie pochodzące od obcych. W takich sytuacjach wzrasta poszukiwanie podobieństwa do innych członków własnej

grupy, pojawia się potrzeba afiliacji, aktualizują się wspólne systemy znaczeń, szczególnie systemy ważnych symboli. Wydaje się, że każda próba deprecjonowania własnego narodu przez przedstawicieli narodów obcych silnie pobudza poczucie przynależności do własnej grupy i skłania do obrony własnej tożsamości (por. Wolak, 1994).

Tożsamość narodowa może być pobudzona także przez doświadczenia sukcesu w rywalizacji z przedstawicielami innych grup narodowych, po doświadczeniu aprobaty ze strony innych itp. (por. Wolak, 1994).

Pobudzenie tożsamości, a w konsekwencji wzrost wyrazistości kategorii MY, np. Polacy, czy Hiszpanie, musi pociągać pewne ważne konsekwencje. Wydaje się, że w grę wchodzi kilka następstw typowych:

- odwoływanie się do procedur zapewniających korzystną ocenę własnej grupy – np. porównywania w dół,
- dystansowanie, które można nazwać awersywnym, bo opartym na lęku i niechęci, szczególnie dystansowanie się od innych oceniających NAS i ocenianych przez NAS negatywnie,
- akcentowanie podobieństwa własnego narodu do narodów powszechnie akceptowanych itp. (por. Kowalski i Wolfe, 1994; Wolak, 1994; Jarymowicz, 1994; Łukaszewski, w druku).

Ten typ konsekwencji powinien być szczególnie częsty przy aktywizacji tożsamości narodowej przez bodźce o charakterze negatywnym. Inny typ konsekwencji powinien być szczególnie wyraźny w przypadku pobudzenia tożsamości narodowej przez bodźce pozytywne.

- faworyzacja własnej grupy narodowej, defaworyzacja innych, przekonanie o własnej przewadze nad innymi,
- dystansowanie (odsuvanie) innych od siebie, które można nazwać dominatywnym, a więc nie tyle oddalanie się od innych, ile oddalanie innych od siebie, wrogość i atakowanie innych, aby ich odpędzić od siebie itp. (Feshbach, 1987; Kosterman i Feshbach, 1989).

W świetle powyższego można zatem oczekiwać kilku niespecyficznych efektów pobudzenia tożsamości narodowej: faworyzacji własnej grupy, defaworyzacji innych, dystansowania się od innych lub dystansowanie innych od siebie. Nie potrafimy przewidzieć, jakie będą specyficzne konsekwencje różnych możliwych form aktywizacji tożsamości.

- Berliński Mur
- Festyny ludowe
- Autostrady
- Piwo niemieckie
- Mocna Marka
- Wieczór wigilijny
- Bayern Monachium
- Święto Wniebowstąpienia
- Niemieckie samochody

Trzecia grupa („zachowania”) otrzymywała Kartę z następującą informacją:

Ośrodek Badania Opinii Społecznej w Gdańsku (w Kolonii) zwrócił się do dużej grupy dziennikarzy zagranicznych przebywających w Polsce (Niemczech) od co najmniej pół roku z pytaniem o zachowania najbardziej charakterystyczne dla Polaków (Niemców). Jak zwykle w takich przypadkach odpowiedzi były zróżnicowane, jednak pewne opinie powtarzały się. Oto najczęściej powtarzające się zdania (pierwsze dziewięć dla Polaków, następne dziewięć dla Niemców):

- Całowanie kobiet w rękę
- Spędzanie długich godzin na dyskusjach o sprawach politycznych
- Zapraszanie gości i staranie się, aby było dużo smacznego jedzenia
- Przywiązywanie dużej roli do wiary i praktyk religijnych
- Pomaganie finansowo dorosłym dzieciom
- Częste popijanie alkoholu
- Omijanie prawa, by wyjść na swoje
- Wydawanie pieniędzy lekką ręką
- Opowiadanie niestworzonych historii

- Zamiłowanie do porządku
- Szybka jazda samochodem (motocyklem)
- Oszczędzanie każdego wolnego feniga
- Częste podróże
- Przywiązywanie wielkiej wagi do punktualności
- Solidne wykonywanie swojej pracy
- Dbłość o zdrowie
- Wspólne popijanie piwa
- Koncentracja na dobrym jedzeniu

Zarówno w grupie „symbole”, jak i w grupie „zachowania” badanych proszono o wyrażenie swojego stosunku do przedstawionej opinii, co miało być sposobem angażowania osób badanych.

WYNIKI

Przydzielony obszar. Ani pochodzenie badanych („kraj”), ani zastosowana manipulacja nie pociągają za sobą efektów głównych różnicujących wielkość przydzielanego obszaru. Istnieją natomiast silne efekty interakcyjne (rysunek 1):

a) Kraj \times narody oceniane (11.74; 35, 3920; .0001) : dane przedstawione na rysunku ukazują, że badani niemieccy przydzielają poszczególnym narodom obszary dość podobne (dla grupy Niemców wskaźnik różnic zależnych od ocenianych narodów wynosi 4.01; 35, 1470; .0001). Badani polscy jednemu narodowi przydzielają obszar mały, innym natomiast bardzo duży (w obrębie tej grupy różnice zależne od ocenianych narodów wynoszą 47.13; 35, 2450; .0001).

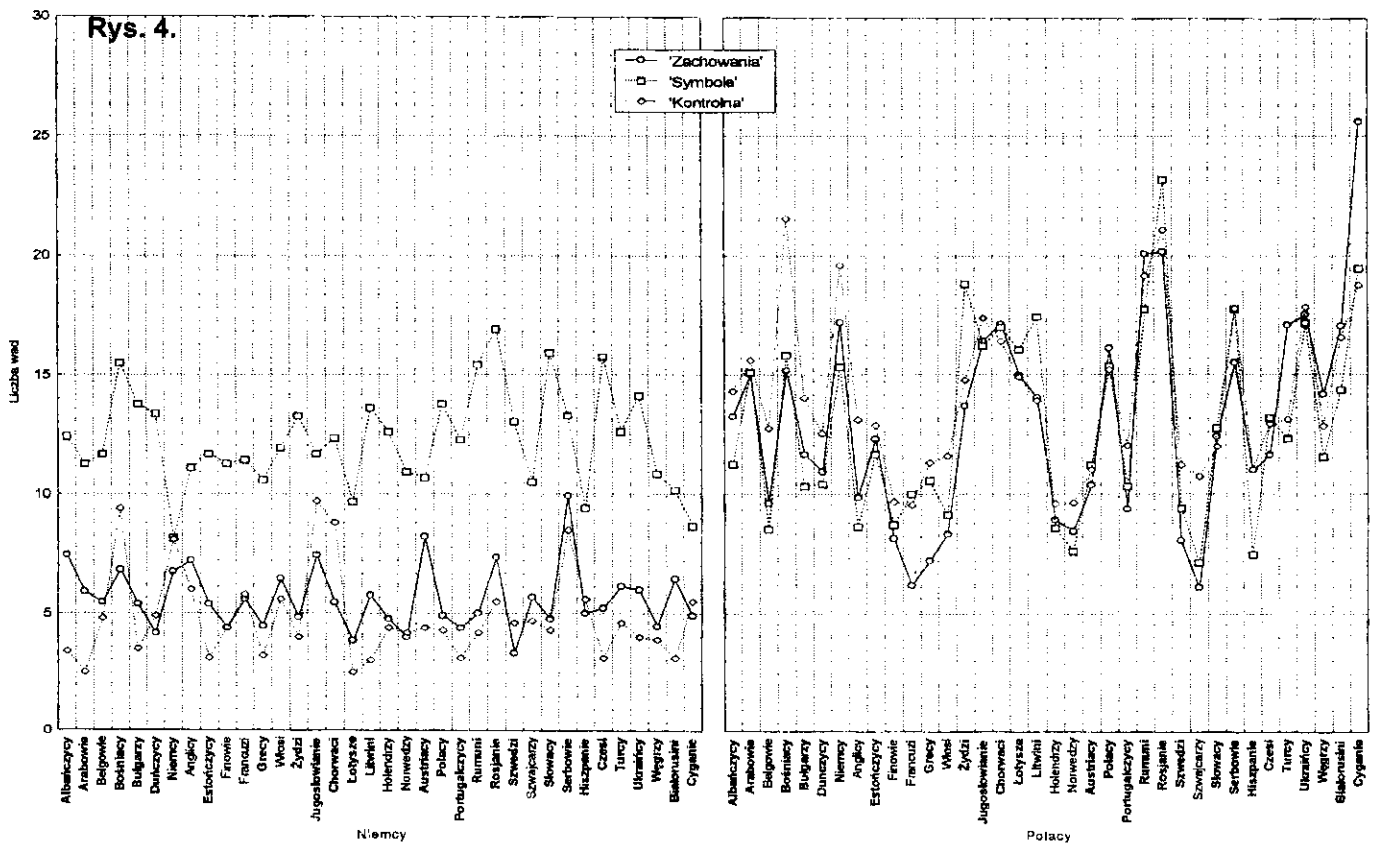
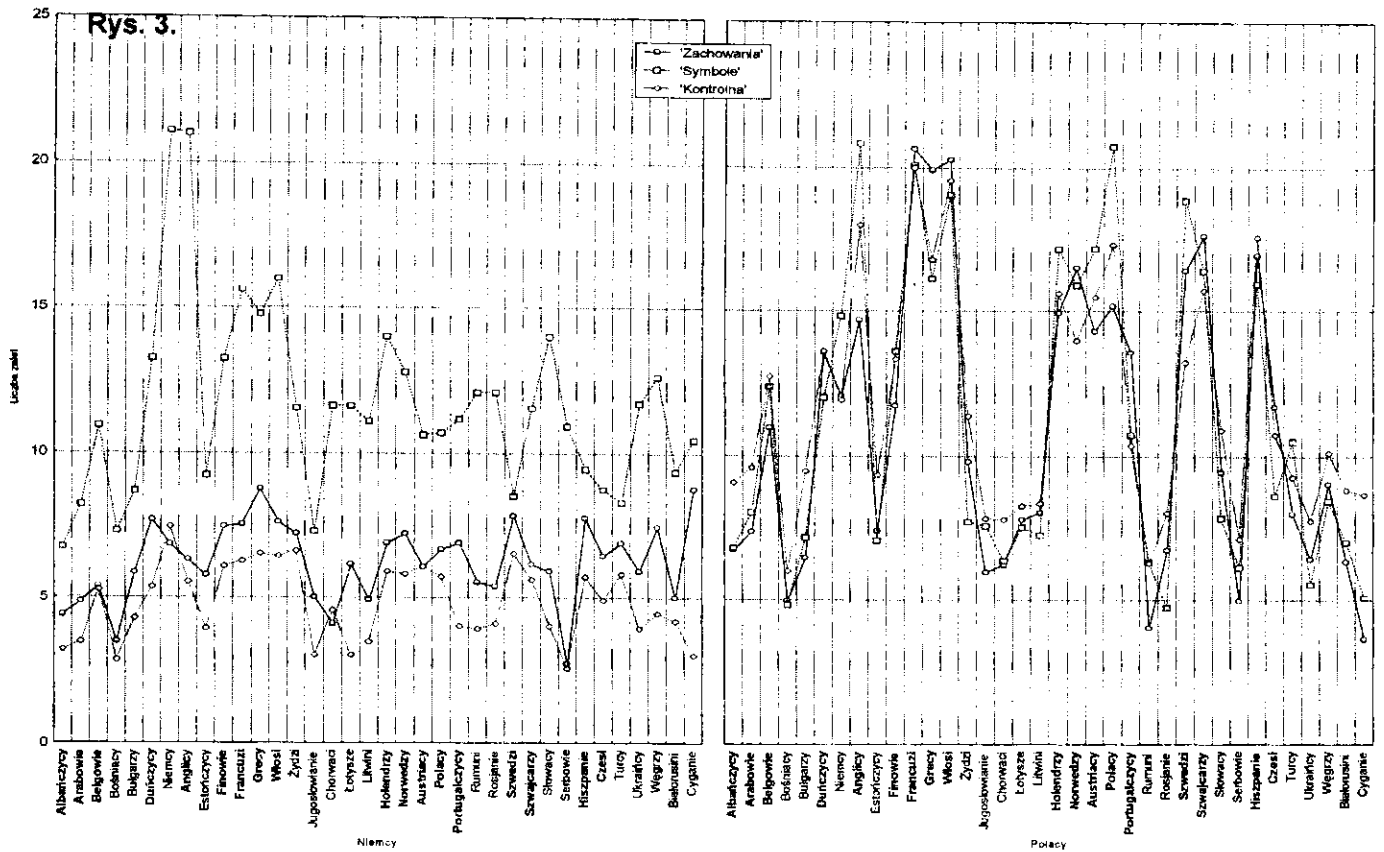
b) Interakcja wszystkich czynników: kraj \times manipulacja \times narody oceniane (1.55; 70, 3920; .002): u badanych niemieckich manipulacja eksperymentalna tożsamością spowodowała istotne skutki – manipulacja poprzez „zachowania”; spowodowała przydzielanie mniejszego obszaru niż w grupie kontrolnej. Manipulacja przez „symbole” nie powodowała efektów różnych od grupy kontrolnej. U badanych polskich manipulacja eksperymentalna okazała się całkowicie nieefektywna.

Wielkość dystansu. W tym zakresie odnotowano efekt główny kraju pochodzenia osób badanych – badani niemieccy postulowali mniejszy dystans wobec innych narodów niż badani polscy (45.92; 1, 89; .0001). Rysunek 2 ukazuje, że efekt ten dotyczy wszystkich narodów ocenianych, choć nie we wszystkich przypadkach jest istotny. Istotna jest także interakcja kraj \times narody oceniane (2.39; 34, 3026; .0001). Subtelności tego efektu oznaczono na rysunku 2.

Liczba zalet. W tym zakresie odnotowano wszystkie efekty główne (Polacy przypisują więcej zalet niż Niemcy; po manipulacji symbolami liczba przypisanych zalet jest większa niż w dwóch pozostałych warunkach), są one jednak silnie modyfikowane przez pozostałe zmienne (zob. efekty interakcyjne). Odnotowano dwa ważne efekty interakcyjne (zob. rysunek 3):

a) Interakcja kraj \times manipulacja (3.56; 2, 102; .03): u badanych polskich manipulacja nie spowodowała żadnych istotnych skutków, natomiast u badanych niemieckich liczba przypisanych zalet po manipulacji symbolami jest większa niż w grupie kontrolnej. Manipulacja „zachowaniami” nie przyniosła w tej grupie efektu.

b) Interakcja kraj \times narody oceniane (9.58; 35, 3570; .0001). Widać tu (zob. rysunek 3) znaczne podobieństwo ocen dotyczących różnych narodów u młodzieży niemieckiej (4.04; 35, 1190; .001)

- Niemcy są narodem pełnym wyższości i dumy wobec innych
- Niemcy są narodem skoncentrowanym na sobie, dbającym tylko o własne dobro
- Niemcy są narodem przeceniającym wpływ swojego kraju na los Europy
- Niemcy są narodem upartym, dążącym do tego, aby postawić na swoim
- Niemcy są narodem głośnym, a nawet krzykliwym
- Niemcy są narodem nieskłonny do liczenia się z interesami innych
- Niemcy są narodem bezmyślnie naśladowującym obce wzory, często mało wartościowe.

Podobnie jak w eksperymencie pierwszym badani mieli wyrazić własny stosunek do przedstawionych opinii, co traktowano jako sposób zwiększania zaangażowania.

Trzecia grupa „kontrolna” nie była poddawana żadnej manipulacji i przystępowała bezpośrednio do ocen poszczególnych narodów.

Pomiar zmiennych zależnych i wskaźniki empiryczne były analogiczne jak w eksperymencie pierwszym. Badanymi byli licealiści polscy (71 osób) i niemieccy (52 osoby).

WYNIKI

Przydzielony obszar. Analiza wariancji przyniosła efekt główny i trzy efekty interakcyjne (zob. rysunek 5), z których przedstawimy tylko efekt interakcyjny najwyższego stopnia:

a) Efekt główny manipulacji (3.41; 2, 112; .0036): aktywizacja tożsamości przez informacje pozytywne i przez informacje negatywne wpływa na zmniejszenie przydzielonego obszaru; efekt ten jest jednak silnie modyfikowany przez inne zmienne (zob. rysunek 5);

b) Silny efekt interakcyjny wszystkich zmiennych (1.90; 70, 3920; .0001) przedstawiony na rysunku 5. Analiza efektów prostych pokazuje, że manipulacja eksperymentalna jest efektywna u Niemców – po manipulacji obu rodzajów (szczególnie po informacjach negatywnych), przydzielony obszar jest znacząco mniejszy niż w grupie kontrolnej, natomiast nie jest efektywna u badanych polskich. Badani polscy niektórym narodom przypisują szczególnie duże terytoria, innym bardzo małe.

Wielkość postulowanego dystansu. Odnotowano tu szereg ważnych efektów (rysunek 6):

a) efekt główny kraju pochodzenia badanych (26.01; 1, 100; .00001) – średni dystans postulowany przez badanych polskich jest znacząco większy niż średni dystans postulowany przez badanych niemieckich. Efekt ten jest modyfikowany przez inne zmienne;

b) Efekt główny manipulacji (7.52; 2, 100; .0009) – średni dystans po manipulacji negatywnej jest znacząco mniejszy niż średni dystans w dwóch pozostałych warunkach; efekt ten jest jednak modyfikowany przez inne zmienne;

c) Efekt interakcyjny kraj pochodzenia badanych × manipulacja (13.50; 2, 100; .0001); u badanych niemieckich manipulacja negatywna powoduje zmniejszenie, a pozytywna zwiększenie dystansu wobec innych, natomiast u badanych polskich obie manipulacje powodują zmniejszenie dystansu wobec obcych w porównaniu z grupą kontrolną. Efekt jest modyfikowany przez inne zmienne;

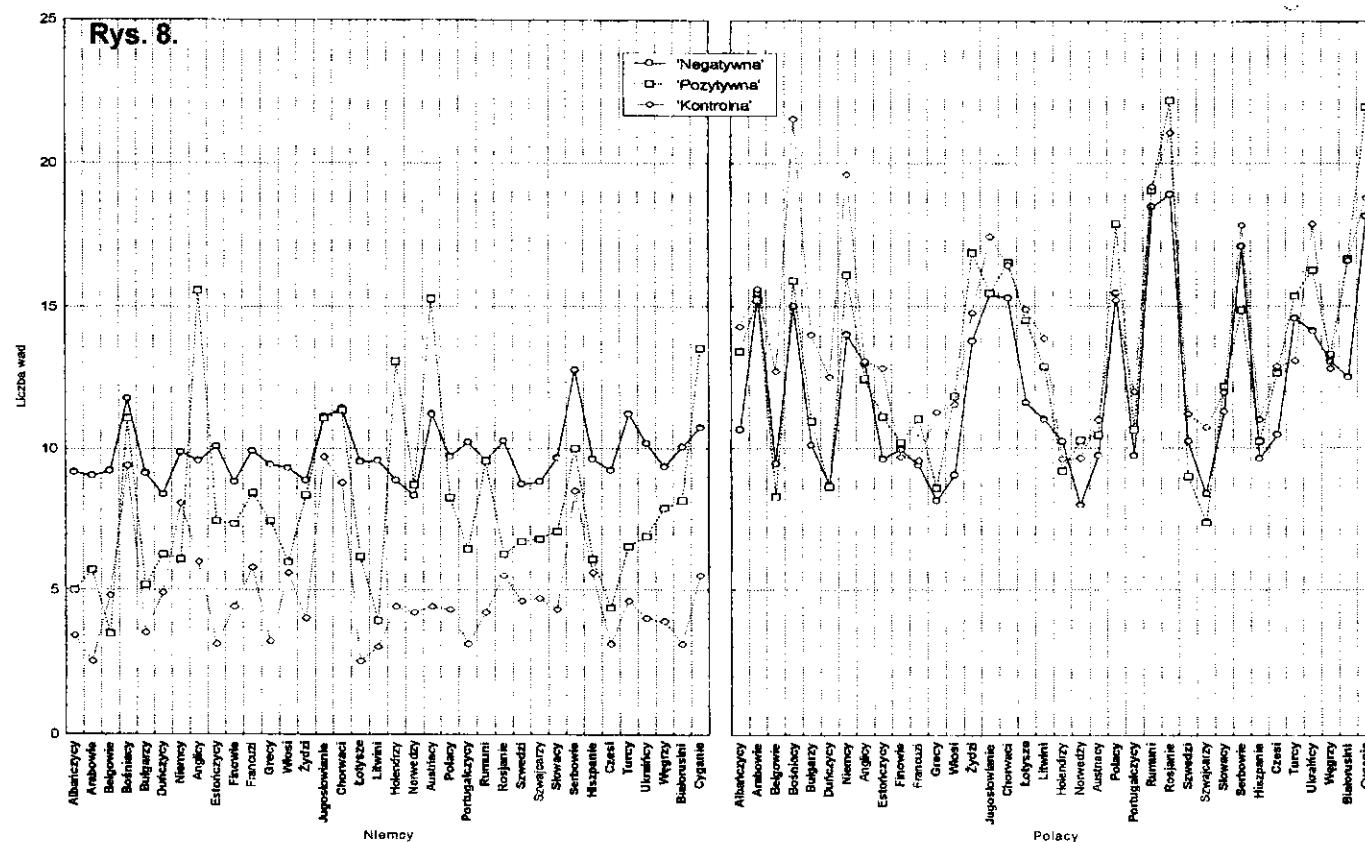
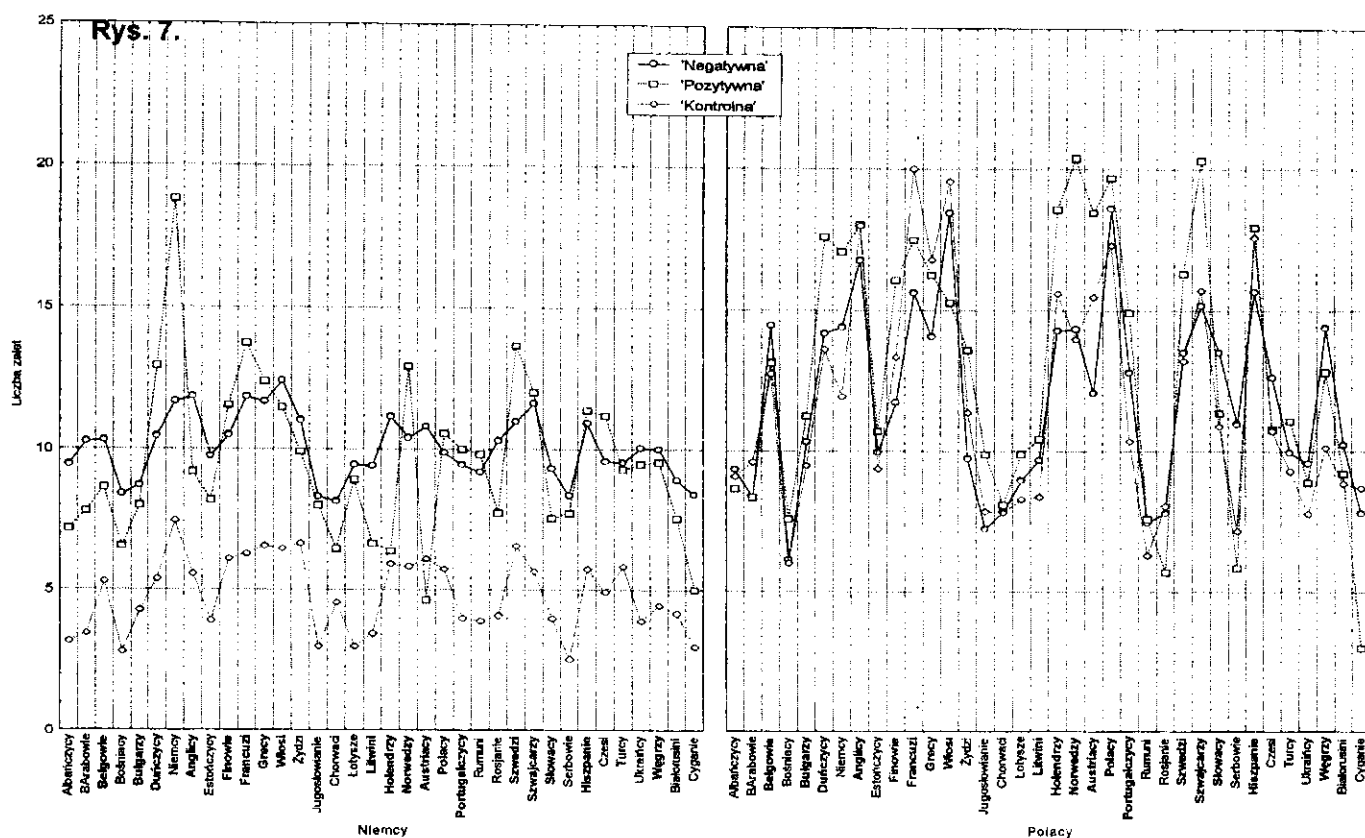
d) Efekt interakcyjny kraj pochodzenia badanych × narody oceniane (1.83; 34, 3400; .0024) oraz efekt łącznego działania wszystkich zmiennych (1.99; 68, 3400; .0001) obrazujący wszystkie opisane wyżej zależności (zob. rysunek 6).

Liczba zalet. Nie odnotowano efektu głównego manipulacji natomiast odnotowano efekt główny zależny od kraju pochodzenia badanych oraz dwa efekty interakcyjne (zob. rysunek 7):

a) Badani polscy przypisują typowym przedstawicielom ocenianych narodów średnio więcej zalet (12.1 vs 8.1) niż badani niemieccy (11.87; 1, 108; .0008);

b) Silny efekt interakcyjny kraj pochodzenia badanych × oceniane narody (7.25; 35, 3780; .0001); liczba zalet przypisywanych narodom przez badanych niemieckich jest nie tylko niższa niż u polskich, ale ponadto wpływ ocenianego narodu jest tu znacznie mniejszy. W przypadku badanych polskich oceny są silnie zdeterminowane przez to, kto jest oceniany;

c) Efekt interakcyjny manipulacja × narody oceniane (1.75; 70, 3780; .0001); jednak analiza efektów prostych pokazuje że dotyczy on wyłącznie badanych niemieckich. U badanych polskich brak jest znaczącego wpływu manipulacji, natomiast u badanych niemieckich zarówno manipulacja pozytywna, jak i negatywna powoduje przypisywanie znacząco większej liczby zalet narodom Europy w porównaniu z grupą kontrolną.

Przedstawione wyniki nie są zbyt podatne na proste interpretacje. Wydaje się jednak, że o ile dane niemieckie wskazują na mechanizm politycznej poprawności leżący u podstaw wyrażania stosunku do innych (wszyscy są tacy sami, choć wszyscy raczej średni), to dane polskie wskazują na mechanizm odwoływania się do kategorii stereotypowych, przy czym oznakowania afektywne, jakie temu towarzyszą warunkowane są geograficznym kryterium Zachód – Wschód.

Faktem interesującym jest współzmiennność zalet i wad (skorelowane są pozytywnie). Można by sadzić, że tendencja do przypisywania większej liczby zalet i większej liczby wad jest sygnałem istnienia tu szerokich kategorii poznawczych. W innych badaniach (z polską młodzieżą) stwierdziliśmy jednak zupełny brak korelacji między skalą szerokości kategorii Pettigrew (1957) i liczbą zalet oraz liczbą wad (Łukaszewski, dane niepublikowane).

Stwierdzona niepodatność badanych polskich na manipulację eksperymentalną wydaje się mieć dwa źródła. Pierwsze z nich to silnie wykrystalizowane stereotypy większości narodów europejskich. Drugie – jak się wydaje – leży w silnej koncentracji na własnej grupie narodowej, a zatem także silnie pobudzonej narodowej tożsamości. To prawdopodobnie przesądza, że dodatkowe formy aktywizacji nie są wcale potrzebne.

LITERATURA

- Bogardus, E.S. (1968). Comparing racial distance in Ethiopia, South Africa, and the United States. *Sociology and Social Research*, 52, 149-156.
- Boski, P. (1992). O byciu Polakiem w Ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie, [w:] Boski, P., Jarymowicz, M., Malewska-Peyre, H. (Red.), *Tożsamość a odmiennność kulturowa*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Chlewiński, Z., Kurcz, I. (Red.). *Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Feshbach, S. (1987). Individual aggression, national attachment and the search for peace: Psychological perspectives. *Aggressive Behavior*, 13, 315-325.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of the need for self-esteem: A terror management theory, [w:] Baumeister, R.F. (Ed.), *Public and private self*. New York: Springer Verlag, 189-207.
- Greenberg, J., Simon, L., Pyszczynski, T., Solomon, S., Chatel, D. (1992). Terror management and tolerance: Does mortality salience always intensify negative reactions to others who threaten one's worldview? *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 212-220.
- Jarymowicz, M. (1984). *Spostrzeżenie własnej indywidualności. Percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi*. Wrocław: Ossolineum.
- Jarymowicz, M. (1994). O formach umysłowego ujmowania My i ich związku ze spostrzeganiem Innych, [w:] Jarymowicz, M. (Red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia siebie i świata*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Kłoskowska, A. (1990). Kultury narodowe i narodowa identyfikacja: dwoistość funkcji, [w:] Kłoskowska, A. (Red.), *Oblicza polskości*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kosterman, R., Feshbach, S. (1989). Toward a measure patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274.
- Kowalski, R.M., Wolfe, R. (1994). Collective identity orientation, patriotism, and reactions to national outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 533-540.
- Kurcz, I. (1992). Stereotypy, prototypy i procesy kategoryzacji, [w:] Chlewiński, Z., Kurcz, I. (Red.), *Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Kurcz, I. (1994). *Zmiennność i nieuchronność stereotypów*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Łukaszewski, W. (1995). The attitude toward Jews in Polish psychological studies. *Polish Psychological Bulletin*, 26, 97-112.
- Łukaszewski, W. Młodzi Polacy o narodach Europy, [w:] Wojciszke, B., Jarymowicz, M. (Red.), *Rozumienie zjawisk społecznych*, w druku.
- Ossowski, S. (1967). Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny, [w:] Ossowski, S. (Red.), *Dzieła, t. 3*. Warszawa: PWN.
- Pettigrew, T. F. (1958). The measurement and correlates of category width as a cognitive variable, [w:] Warr, P.B. (Ed.), *Thought and personality*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Reykowski, J. (1995). Kolektywny system znaczeń, [w:] Łukaszewski, W. (Red.), *W kręgu teorii czynności*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Solomon, S., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews, [w:] Zanna, M.P. (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, vol. 24. San Diego: Academic Press.
- Weigl, B. (1994). Uprzedzenia i stereotypy etniczne u dzieci. Diagnoza i modyfikacja, [w:] Doliński, D. (Red.), *Orientacje defensywne. Emocje – przekonania – zachowania*. Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Weigl, B. (1995). Similarity between parents' and children's social stereotypes. *Polish Psychological Bulletin*, 26, 161-174.
- Weigl, B., Łukaszewski, W. (1992). Modyfikacja stereotypów i uprzedzeń u dzieci, [w:] Chlewiński, Z., Kurcz, I. (Red.), *Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Weigl, B. (1993). Indywidualizacja a stereotypy i uprzedzenia etniczne u dzieci. *Przegląd Psychologiczny*, XXXVI, 3, 317-330.
- Wojciszke, B. (1991). *Procesy oceniania ludzi*. Poznań: Nakom.
- Wolak, K. (1994). O spostrzeganiu i ocenianiu Onych z perspektywy Ja/My (przyczynę do rozważań nad źródłami etnocentryzmu), [w:] Jarymowicz, M. (Red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia siebie i świata*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.